

Kitap İncelemesi

DOĞU VE BATIYA DAİR BİR DERKENAR: ZEUS'UN İKİ YÜZÜ VE MAALOUF'UN "UYGARLIKLARIN BATIŞI" KİTABI

Çeviren: Ali Berktaç, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 200 sayfa, (1. Basım), 2019.1. **Yazar ve Eser Hakkında**

Doğu'nun tarihi, siyasi ve sosyolojik yönlerini Doğu'nun kendi projeksiyonuyla yansıtmaya çalışan Amin Maalouf, 25 Şubat 1949 tarihinde Lübnan'da doğmuştur. Eğitim sürecini iktisat ve sosyoloji alanında tamamladıktan sonra gazetecilik mesleğine başlayan Maalouf, 1976'dan beri Paris'te yaşamaktadır.

Lübnan doğumlu olan Maalouf, çocukluğunu ve erken gençlik dönemini Orta Doğu ve Mısır bölgelerinde yaşanan hadiselerle şahid olarak geçirmiştir. Maalouf, "Uygarlıkların Batışı" adlı eserinde kendi biyografik hikâyesi üzerinden Doğu toplumlarının hassaten Doğu'nun Akdeniz'e bakan bölgesinin fail/fiil ilişkisini tarihi/kültürel bir zeminde incelemeye çalışmıştır. Bu noktada doğu toplumlarının fail/fiil ilişkisini, "Uygarlıkların Batışı" adlı eserinde daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Maalouf bu ilişkinin kurgusunu bireysel yaşamışlığıyla beraber ailesinden aktardığı dolaylı hafızayla kurmuştur. Bilvesile Maalouf, Arap/Müslüman toplumlarının hafızası üzerinden tahayyül ettiği medeniyeti tanımlarken; öteki olarak Batılı/Avrupa medeniyetini koymuştur. Yalnız, Maalouf'un "öteki" telakkisi ontolojik düşmanlıktan ziyade birbirini besleyen iki farklı medeniyet ayrımı üzerinden oluşmuştur. Bu bağlamda kitabın birinci bölümü, buna dikkat çekmektedir. Arap/Müslüman toplumları ile Batılı toplumları bütün yönleriyle değerlendirmeye tabi kılmıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise, 1950'li yıllardan itibaren Orta Doğu'da ağırlığını hissettiren ideolojik hareketleri, Arap/Müslüman toplumların yapısal sorunlarına etkileriyle birlikte ele almıştır. Üçüncü bölümde Mısır merkezli Arap dünyasında değişimi ve Arap-İsrail savaşlarıyla Arap toplumlarının yaşadığı travmayı anlatmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise, insanlığın akıbetinin nasıl bir istikamette seyrettiği üzerine tahlil yapılmıştır.

2. Zeus'un İki Yüzü: Doğu ve Batı

Maalouf, Uygarlıkların Batışı'nda hegemonik ve merkez medeniyetin, uydu ve çevre medeniyeti sömürerek yükselmesi anlayışından daha farklı bir çerçevede medeniyetlerin seyrini açıklamaktadır. Nitekim eserinde batı ve doğu medeniyetleri belirli dönemlerde birbirini besleyen ve bu vesileyle

birbirini yükselten bir mahiyet taşıırken; çöküşün de yine birbirini etkileyecek ve kapsayacak şekilde olacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla Maalouf'a göre; Orta Doğu ve Doğu Akdeniz havzasındaki Arap/Müslüman toplulukların yapısal sorunlarını saptamakla birlikte gelişiminin önünde engel teşkil eden faktörlerden birinin de Batılı devletlerin bölgeye ilişkin yaklaşımları olduğunu belirtir. Diğer bir tabirle, bölgesel gelişmelerin tek taraflı bir problem olmadığı ve hassaten Arap/Müslüman dünyasında yaşanan krizlerin ve buhranların sorumluluğunun aynı zamanda bütün insanlığa ait olduğu serdedilmiştir:

Tarihte ilk kez insan türünü başındaki her türlü felaketten kurtarıp bir özgürlük, kusursuz ilerleme, gezegen dayanışması ve paylaşılan refah çağına dinginlik içinde götürmenin araçlarına sahibiz; ama son sürat zıt istikamete ilerliyoruz (s.13).

Maalouf, bu tespiti yaparken esasen dünya siyasetinde yaşanan buhranların konumu Orta Doğu olsa da sorumluluğunun bütün insanlığı özellikle batı âlemini de kapsadığını ifade etmiştir. Bu tespitini, İngiliz Başbakanı Churchill'in Arap/Müslüman dünyasına ilişkin politik yaklaşımlarıyla örneklendirmiştir. O'na göre; Süveyş Kanalı meselesinin krize dönüşmesinde ve Mısır'da otoriter bir yapının kurulmasında Churchill'in katkısı büyüktür. Diğer bir tabirle Churchill "Mısır'daki icraatıyla Arap milliyetçiliğinin otoriter ve yabancı düşmanı versiyonunun önünü açmış" ve İran'da modernist demokrat Doktor Musaddık'ın devrilmesindeki rolüyle Humeynici İslamcılığın taşlarını döşemiştir (s.34). Maalouf, Mısır'daki modernleşme sürecinin lokomotifini olan Nehhas Paşa'nın ılımlı vatanseverliğinin ve çoğulcu yönetiminin, otoriter ve aşırı milliyetçi bir zemine dönmesini şu şekilde anlatmıştır:

Churchill'in Arap-Müslüman dünyasındaki faaliyetlerine bakıldığında bambaşka bir çehreyle karşılaşılır. Hitler karşısındaki hayranlık verici efsanevi inadı, mert Nehhas Paşa – ılımlı bir vatansever, Batılılaşmış bir soylu, bir aydınlanmacı olan Taha Hüseyin'e Millî Eğitim Bakanlığı görevini verebilecek kadar gözü kara bir modernist – karşısında hiç de aynı izlenimi uyandırmamaktadır (s.33).

3. Medeniyet Tahayyülü: Doğu Akdeniz

Maalouf, Doğu Akdeniz havzasını Levant ismiyle biricikleştirmiştir. Bu bağlamda Levant sadece coğrafi bir tasvir olmaktan ziyade; kadim geçmişe ve tarihi/kültürel birikime sahip olduğu varsayılan muhayyel bir medeniyetin adı olarak ifade edilmiştir. Mısır'ı bu muhayyel Levan'ın kalpgahı olarak nitelendiren Maalouf, Avrupa aydınlanmasına ilham veren anti Yunan'ın tam karşısına Doğu Akdeniz'in medeni köklerini ve kodlarını oluşturan antik Doğu Akdeniz'i daha özelleşmiş biçimiyle antik Mısır'ı koymuştur diyebiliriz

(s.12). Nitekim Mısır'daki medeni gelişimi ontolojik bir zeminde değerlendirirken dolaylı hafızdan aktarımla dönemin resmini şu şekilde betimlemiştir:

Mısır hıdivinin siparişi üzerine bestelenen Verdi'nin Aidasının dünya prömiyerlerinin 1871'de Kahire Operası'nda yapıldığı hatırlanabilir; Mısır sinemasının dünya sahnesine çıkaracağı Lübnan asıllı iki Mısırlının, Youssef Chahine ve Omer Sharif'in adları sayılabilir; Kahire Tıp Okulu'nun bir süreliğine dünyadaki en iyi okullardan biri olduğunu doğrulayan çok sayıda uzman zikredilebilir. ... asıl annem ömrünün her günü bana Mısır'ı anlatıp durdu. Kokuları başka hiçbir yerde bulunmayan mango ve guavalarından; Kahire'nin Londra'nın Harrods, Paris'in Les Galeries Lafayette'i ayarındaki Cicurel mağazalarından; Milano ve Viyana pastanelerini aratmayan Groppi pastanesinden ve bu arada İskenderiye'nin uzun ve büyüleyici kumsallarından söz ederdi (s.25).

Maalouf, Arap dünyasındaki ilmi ve kültürel gelişimin siyasete de tesir ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, pek çok etnik kökenden, mezhepten ve inanıştan insanların bir arada, beraber yaşadığını ve bu iklimin, Arap dünyasında modernleşmenin ve gelişmenin zeminini hazırladığını serdetmiştir. Ailesinden aktarımla bu tespitine mesnet olarak merceğini Mısır'a çevirmiştir. O'na göre pek çok farklı görüş ve yapıların zenginlik kazandığı ve "Mısırlılık" payesiyle vücut bulduğu aidiyet formu, yeni bir Arap Rönesans'ına kapı aralamıştır. Bu hususu, babasından nakille şu şekilde ifade etmektedir:

En sevdiği, "emiru'ş-şuara/şairlerin emiri" lakaplı Ahmet Şevki'ydi. Şair, o sıralarda kaçınılmaz, eli kulağında olduğu ve kesinlikle Nil Vadisinden başlayacağı düşünülen Arap kültürel Rönesans'ının simge ismi olarak görülüyordu (s. 24).

Maalouf, çok etnikli ve inançlı Arap dünyasında azınlık sorununun da ılımlı vatanseverlik ve evrensel hak ve hürriyetlere riayetle aşılabileceğini savunmuştur. Mamefihi, azınlıkların tehdit edici bir öteki olarak telakki edilmesinden ziyade kültürel ve ilmi gelişimin mütemmim cüzi olduğunu serdetmiştir. Bununla beraber azınlıkları -bir nevi eritme potasında- ortak bir vatandaşlık payesinde birleştirmenin yolunun da azınlıklara ilişkin bakış açısının da değiştirilmesinden geçtiğini belirtmiştir. Azınlıkların toplumdaki rolü ve işlevini şu şekilde ifade etmiştir:

Azınlıklar çoğunlukla tozlayıcıdır (polen taşıyıcı). Dolanıp dururlar, fırıl fırıl dönerler, çiçek özü toplarlar; bütün bunlar, haklarında menfaatçi, hatta asalak imajı uyanmasına neden olur. Ama ne kadar faydalı olduklarının farkına ancak yok olduklarında varılır (s.37).

4. Arap Toplularında İdeolojik Hareketlilik ve Yapısal Krizler

Maalouf, Arap dünyasındaki kriz ve buhranların merkezine çok etnikli ve inançlı yapıların her ülke tarafından tehdit olarak algılanmasını ve ülke yönetimlerinin bu tehdide ilişkin sert tedbirlerini koyar. Bu bağlamda, Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen "Hür Subaylar" devriminden sonra, kozmopolit ve liberal Mısır'ın ölümü gerçekleşmiştir. Mamafih bu dönemi iki ideolojinin kıyasıya mücadelesi olarak tanımlamıştır. Bir tarafta devlet sosyalizmini, milliyetçilikle birleştiren Nasır, diğer tarafta "Müslüman Kardeşler" öncülüğünde gelişen İslamcılık. Nasır, Müslüman Kardeşlerle giriştiği mücadeleyi kazanıp iktidarını tahkim etse de 1967 yılında Arap-İsrail savaşı sonrasında olduğu gibi Müslüman Kardeşler, Mısır'da iktidarın önemli alternatifi olarak varlığını korumuştur.

Nasır dönemi, haciz, müsadere, kamulaştırma, millileştirme gibi devlet sosyalizmi ile pan-arabizm gibi Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönem olarak telakki edilmiştir. Bu dönem Süveyş Kanalı krizindeki başarısıyla popülaritesini arttıran Nasır'ın, karizmatik otoritesini tesis ettiği dönemdir. Maalouf'a göre Nasır, Arap toplumunun kaybolan özgüvenini yeniden müesses kılan ve Arap toplumuna bir hedef koyarak onları mobilize ve konsolide eden bir liderdir. Özellikle pan-Arabizm düşüncesi, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır-Suriye birleşmesiyle tam ve coşkulu bir gayeye dönüşmüştür (s.45). Lakin 1967'de Arap-İsrail savaşı (6 gün savaşları) ve Arapların aldığı ağır yenilgi yeni bir özgüven krizinin zeminini doğurmuştur. Maalouf bu hususu şu şekilde ifade etmiştir:

Günümüzdeki intihara ve cinayete meyilli umutsuzluğun nasıl doğduğu anlatılmak isteniyorsa, en önemli tarih 1967 yılıdır. O zamana dek Araplar öfkeliydi, ancak hala umutları vardı. Özellikle de Nasır'a umut bağlamışlardı. Ama o tarihten sonra umut etmeyi kestiler. Hatta içimden açıkça şunu yazmak geçiyor: Arap umutsuzluğu 5 Haziran 1967'de doğdu (s. 76).

Maalouf bu tespiti yaparken Arap toplamlarına ilişkin bir pencere daha açmıştır. "İnsanlar etnik ve dinsel aidiyetlerine gönderme yapmaksızın yurttaşlık haklarını kullanamaz hale geldiklerinde, ulus bütünüyle barbarlık yoluna girmiştir (s. 68)" diyen Maalouf, Arap toplamlarındaki etnik ve mezhepsel asabiyetlerin yapısal bir buhran olduğunu savunmuştur (s.68). Bu noktada, sosyalist düşüncenin Arap dünyasında bu nevi mikro asabiyetlerin aşılmasında bir fırsat olduğunu serdetmiştir ve Mısır haricindeki diğer Arap ülkelerinde ortaya çıkan sosyalist hareketleri bu zeminde değerlendirmiştir. Kendi tabiriyle "yok edilmeyecek farklılıklar"ın varlığına inanmak, Arap toplulukların terakki ve tekâmülünde tehlike içermektedir. Dolayısıyla

sosyalizmin özellikle azınlıklara açtığı eşit hak kapısının dar aidiyet kalıplarından sıyrılmak adına Arap ülkeleri için bir fırsat olarak görmüştür (s.66). Lakin bu fırsatın bir temenniden ibaret olduğunu ortaya çıkmıştır. Sosyalist düşüncenin iktidar olduğu ülkelerde, dar etnik asabiyetler bertaraf edilmekten ziyade daha da tahkim edilmiştir. Maalouf bunu şu şekilde tespit etmiştir:

Eğer komünist partiler daha önemli bir rol oynayabilselerdi, Arap veya Müslüman ülkeler daha mı iyi bir gelişim gösterirlerdi? Sanmıyorum, hatta tam aksi kanaatteyim. Bu hareketlerin her iktidara geldiklerinde takındıkları tutuma bakıldığında, mucize beklemektense canavarca sapmalara tanıklık edileceğini varsaymak daha mantıklı olur: Etnik temizlikler, katliamlar ve bir sürü küçük Stalin (s. 67).

Arap-Müslüman toplumlarının ideolojik hareketlerle beraber derinleşen yapısal krizleri ise, liberal ve demokratik bir yönetim anlayışından gittikçe uzaklaşmaları olmuştur. Bu bağlamda Maalouf, Arap toplumlarının mucizeyi otoriter lider ve yönetimlerinden beklediklerini ifade etmiştir. İdeolojilerin de buna hizmet ettiğini savunmuştur. Lakin bu yapının oluşmasındaki diğer bir sebebini ise, Arap toplumlarının kendi kendilerini yönetme tecrübesinden yoksun olmasına ve sürekli işgalciler veya sömürgeciler tarafından kontrol altına alınmasına bağlamıştır (s.60).

5. Sonuç Yerine: “Dağılan Dünya”

Maalouf, kitabında yer yer bahsettiği geçmiş nostaljisi ve eskiye özlemi kitabının son cümlelerine de taşımıştır. Dünya'nın seyri hususunda menfi bir takım saptamalar yapan Maalouf, kaygı duyduğu hadiseleri üç başlıkta ele almıştır.

Birincisi, ideolojik hareketlenmelerin Arap-Müslüman toplumlar başta olmak üzere bütün insanlığı evrensel değerlerden uzaklaştırdığını ve içe kapanık “öteki” olgusunu tehdiye dönüştüren bir süreci ihtiva ettiğini belirtmiştir (s.150-152). İdeolojilere dair kör okumaların, insanlığın esas sorunlarının üstünü örttüğünü ya da görmezden geldiğini belirtmiştir. Bu husus, dünya ölçeğinde ikinci sorunu, eşitsizliği beraberinde getirmektedir. Maalouf, insanlar arasındaki eşitsizliğe dikkat çekmek adına, La Fontaine'nin “Ağustos Böceği ile Karınca” hikayesinden mülhem metaforik bir anlatım kullanmıştır. Hikâyede verilmek istenen çalışanın en nihayetinde muvaffak olduğu ve refah içerisinde yaşadığı kıssasının artık günümüz dünyasında geçerli bir model olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, hayatının büyük bir bölümünü çalışarak geçiren alt ve orta sınıflar, arzu ettikleri refah seviyesine ulaşamamaktadır. Buna mukabil; dolandırıcılık, kaçakçılık vb. suçların “köşeyi dönme” adına öykündürücü bir mahiyet taşıdığını ifade etmiştir

Gökberk Yücel

(s.154). Maalouf dağılan dünyanın üçüncü müsebbibi olarak sertleşen ve sivrileşen kimlik telakkilerini görmüştür. Kendi tabiriyle “kimlik taşkınlıkları tüm yerküreyi ve özelde her toplumun atmosferini zehirlemiştir (s.158).” Bu durumun bencillğe mesnet şiddet ve acımasızlığı körüklediğini ifade etmiştir.

Son olarak, Maalouf’a göre; insanoğlunun yaşadığı muazzam teknolojik gelişmelere rağmen iklim felaketleri, etnik düşmanlıklar ve kaybolan özgürlük hayali gibi sorunlarla boğuşan insanlık, pusulasını yitirmiştir. Nitekim bu eseri, buzdağını gördüğü halde ilerlemeye devam eden insanlık gemisi için bir taziye niteliğindedir.

Gökberk YÜCEL

Amasya Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü